

Історичний нарис = Historical essay = Исторический очерк

Микола Анатолійович Сапон – непересічна особистість в українській нейрохірургії

Цимбалюк В.І.

Академік НАМН України, Президент Національної Академії медичних наук України, Київ, Україна

Nikolay Anatolievich Sapon is an outstanding personality in Ukrainian neurosurgery

Vitaliy Tsymbaliuk

Academician of NAMS of Ukraine, President of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine, Kiev, Ukraine

Николай Анатольевич Сапон - незаурядная личность в украинской нейрохирургии

Цымбалюк В.И.

Академик НАМН Украины, Президент Национальной Академии медицинских наук Украины, Киев, Украина

Микола Анатолійович Сапон народився 17 квітня 1951 р. у Києві в сім'ї робітника. По закінченні школи у 1968 р. чотири рази поспіль намагався вступити до Київського медичного інституту. І тільки четверта спроба виявилася успішною. У 1971 р. М.А. Сапон став студентом омріяного вишу, який закінчив у 1977 р. За період навчання у медінституті М.А. Сапон працював черговим медбратом нейрохірургічного відділення 14-ї міської клінічної лікарні Жовтневої Революції (нині — Олександрівська клінічна лікарня), на базі якого працювала кафедра нейрохірургії Київського медичного інституту (КМІ) на чолі з професором В.Г. Станіславським. Отже, вибір фаху М.А. Сапон визначив задовго до закінчення вишу.

По закінченні КМУ М.А. Сапон був направлений до Київського науково-дослідного інституту нейрохірургії лікарем-нейрохірургом. Проте, оскільки в той період всі молоді люди призовного віку мали відслужити у Радянській Армії, у 1978 р. М.А. Сапон був призваний і 3 роки служив у Заураллі у внутрішніх військах.

Служба вплинула на характер М.А. Сапона. Він став категоричним, рішучим, готовим кожної миті відстоювати власні погляди. Після служби Микола Анатолійович повернувся в Інститут нейрохірургії.

У 1982 р. М.А. Сапон став співробітником клініки функціональної нейрохірургії. У 1986 р. йому запропонували роботу в Міністерстві охорони здоров'я України інспектором Головного управління науково-дослідних робіт, на яку він погодився.

Микола Анатолійович не полишав контактів з Інститутом нейрохірургії і через 2 роки повернувся в клініку. У 1987 р. було завершено будівництво нового клінічного корпусу (корпус №5), директор Інституту нейрохірургії академік А.П. Ромоданов створив

нові підрозділи, ліжковий фонд з 180 ліжок збільшився до 401. У той час була організована клініка відновної нейрохірургії, в яку органічно, разом з канд. мед. наук В.П. Божиком влився М.А. Сапон.

Перші кроки клініки були досить складними, потрібно було освоювати новий напрямок класичної нейрохірургії. Першими операціями були відновні втручання у хворих з приводу наслідків травми периферичної нервової системи.

Микола Анатолійович допомагав набирати персонал клініки, оснащувати операційну, опановував нові види операцій. У цей період він продовжував виконувати кандидатську дисертацію, тема якої була затверджена ще під час його роботи в клініці функціональної нейрохірургії під керівництвом професора О.О. Лапоногова. У 1992 р. М.А. Сапон успішно захистив кандидатську дисертацію «Ефективність стереотаксичних операцій у хворих різних вікових груп».

М.А. Сапон, О.О. Лапоногов, В.І. Цимбалюк, М.Г. Матюк.
Стереотаксична операція. Відділення функціональної нейрохірургії.
Інститут нейрохірургії. Київ, ~ 1985.

Стаття містить рисунки, які відображаються в друкованій версії у відтінках сірого, в електронній — у кольорі.

М.А. Сапон. Київ, 1995.

Початок 90-х років минулого сторіччя був періодом крутих змін як у державі, так і в Інституті нейрохірургії. Україна отримала незалежність, проте, багатьом структурам було важко відчувати себе самостійними і не оглядатися на Москву. У цей період були створені власні, українські, структури, які брали на себе керівництво як промисловістю, так і гуманітарними закладами. Виникла необхідність створення Української Асоціації Нейрохірургів (УАН). 5 серпня 1993 р. пішов з життя академік А.П. Ромоданов, який протягом 30 років очолював Інститут нейрохірургії. Роботу з реорганізації Українського товариства нейрохірургів в УАН продовжив виконувач обов'язків директора Інституту професор В.І. Цимбалюк. У листопаді був запланований Перший установчий з'їзд нейрохірургів України, де мало бути розглянуте це питання.

У вересні 1993 р. директором Інституту був обраний заступник директора з наукової роботи академік

Ю.П. Зозуля. У листопаді 1993 р. у конференц-залі Інституту міжнародних відносин відбувся Перший установчий з'їзд нейрохірургів України, на якому затверджене створення УАН. В організації з'їзду активну участь брав канд. мед. наук М.А. Сапон.

Президентом УАН був обраний академік Ю.П. Зозуля, віце-президентом — професор В.І. Цимбалюк, відповідальним секретарем — М.А. Сапон. Все було нове, незнайоме, М.А. Сапон з головою занурився у справи Асоціації. Все треба було продумати: від членських внесків і створення первинних осередків до вступу у Всесвітню федерацію нейрохірургічних товариств (WFNS) і Європейську асоціацію нейрохірургічних товариств (EANS). Всі ці питання були успішно вирішені.

У подальшому постало чергове завдання — створити власний нейрохірургічний журнал. До цього нейрохірурги направляли публікації у московський журнал «Вопросы нейрохирургии имени Н.Н. Бурденко».

У 1995 р. УАН заснований власний нейрохірургічний часопис «Бюлетень УАН», з 2000 р. — «Український нейрохірургічний журнал». М.А. Сапон був однією з найбільш активних, ключових фігур цього журналу — відповідальним секретарем. Це була дуже складна і кропітка робота — від отримання рукописів, їх рецензування, відхилення неякісних до публікування.

Разом з Анною Миколаївною Никифоровою М.А. Сапон налагодив роботу журналу, який і сьогодні публікує наукові здобутки українських (і не тільки) нейрохірургів. Разом з А.М. Никифоровою М.А. Сапон створив чудовий сайт Інституту нейрохірургії.

М.А. Сапон постійно працював над удосконаленням журналу, не пропускав «халтуру», запровадив сліпе рецензування, щоб керівники, прізвища яких ставили першими авторами, не впливали на якість рецензії. І це спрацювало. Багато недолугих статей були відхилені, навіть якщо серед авторів були визначні фігури. М.А. Сапон був принциповою людиною, жодні авторитети в нейрохірургії не впливали на його рішення.

І.Б. Третяк, М.А. Сапон під час операції. Відділення відновної нейрохірургії. Інститут нейрохірургії. Київ, 2001.

М.А. Сапон, Ю.П.Зозуля. Конференція нейрохірургів України «Досягнення нейрохірургії останнього десятиліття», Київ, 2012 р.

У 1996 р. мене призначили головою експертної ради з клінічної медицини (хірургічні хвороби) при Вищій атестаційній комісії (ВАК) України. Зрозуміло, для такої роботи потрібен надійний відповідальний секретар, і я, знаючи великі організаторські здібності М.А. Сапона, без вагань запропонував його на цю посаду. З перших засідань ми почали боротися з лженаукою і «слабенькими» дисертаціями. Не скажу, що всім це подобалось, але, як би там не було, ми два терміни (до 2000 р.) відпрацювали в експертній раді, і думаю, зробили багато корисного для медичної науки України.

Проте, певно, найбільш плідним у роботі Миколи Анатолійовича був період, коли він у 2001 р. очолив науково-організаційний відділ Інституту нейрохірургії.

До цього у відділі працювали визначні в Історії інституту особистості: к. мед. н. А. П. Ромоданов (1950–1953), к. мед. н. Ю.М. Квітницький–Рижов (1954–1957), к. мед. н. Я.І. Файнзільбер (1957–1959), к. мед. н. М.К. Бротман (1960–1976), д. мед. н. П.О. Пронзельєв (1977–1985), к. мед. н. М.П. Гук (1986–1988). З 1989 по 2000 р. науково-організаційний відділ очолював д. мед. н. Я.В. Пацко. Проте, через хворобу він залишив цю посаду, і Ю.П. Зозуля призначив Миколу Анатолійовича Сапона. І не помилився.

М.А. Сапон швидко ввійшов у курс справи, зібрав свою команду і почав працювати. Він проявив неабиякі здібності організатора охорони здоров'я. Паралельно він виконував багато обов'язків: начальник науково-організаційного відділу, відповідальний

Г.Є. Читаєва, А.П. Гук, А.М. Никифорова, Т.А. Йовенко, М.А. Сапон. Науково-організаційний відділ. Інститут нейрохірургії. Київ, 2008 р.

секретар УАН та «Українського нейрохірургічного журналу». Особливо йому вдавалася організація наукових з'їздів та конференцій. Установчим з'їздом українських нейрохірургів був прийнятий модус (як і в світі) проведення з'їздів нейрохірургів кожні 5 років. Науково-практичні конференції проводили щороку на початку осені.

І тут знову проявився організаторський талант Миколи Анатолійовича. Він брав активну участь у виборі теми конференції, розсилав за допомогою співробітників відділу повідомлення, отримував і рецензував тези, пропонував програму для вченої ради Інституту, виїжджав на місце проведення конференцій, знайомився з керівниками місцевої влади, шукав спонсорів, організовував виставки під час роботи конференцій. Це «було його», і директор Інституту академік Ю.П. Зозуля розумів це і повністю довіряв М.А. Сапону.

Крім програми, обов'язково публікували тези конференцій, спочатку — на сторінках «Українського нейрохірургічного журналу», в останні 5 років — окремими збірками. За ці роки М.А. Сапон був організатором 1 міжнародного і 4 національних з'їздів та 25 науково-практичних конференцій нейрохірургів.

М.А. Сапон не полишав зв'язків з EANS та WFNS. Слід наголосити, що УАН є колективним членом цих асоціацій, проте, на жаль, не всі нейрохірурги України платили внески (відповідно 5 і 7,5 доларів на рік), це також було «головним болем» М.А. Сапона.

Найбільш яскраві враження справляли конференції, проведені в Криму. Це була не тільки творча робота, що підбивала підсумки наукових досліджень за певними розділами нейрохірургії, а й чудовий відпочинок на березі Чорного моря. Ці конференції давали можливість ознайомитися з різними містами Криму (Коктебель, Ялта, Партеніт, Судак, Алушта) і, врешті, скинути в море все зайве, що накопичувалося протягом року, вийти з хвилі оновленням, готовим ще рік працювати і чекати на нову зустріч з кримськими краєвидами.

Ці конференції, як правило, були міжнародними, завжди запрошували представників далекого і ближнього зарубіжжя. Це дійсно були свята науки, і ніхто тоді навіть подумати не міг, що чекає Крим у 2014 р. Правда, ретроспективно пригадую, як колеги з Росії напівжартома, напівсерйозно питали: «Коли повернете нам Крим?». Ми тоді ставилися до цього жартома, не замислювались, що вже протягом багатьох років у свідомості навіть лікарів-нейрохірургів зріла імперська думка, що Крим треба забрати. Коли ми навчимося розуміти, що сусіди давно дивляться на нас, на нашу землю як на свою власність? Напевно ніколи, бо нам це не притаманне. А може останні події навчать розуміти «хто є хто»? Можливо. Чого тільки за багато років наші предки цього не зрозуміли...

Відпав Крим, і на порядок денний стало питання, де проводити чергову конференцію. На вересень 2016 р. вона була запланована в Кам'янці-Подільському. Микола Анатолійович готувався до цієї події. Навесні 2016 р. він поїхав у Кам'янець-Подільський і приїхав з позитивними враженнями від історичних пам'яток міста та його інфраструктури, яка необхідна для проведення конференції. Зустрічався з мером Кам'янця-Подільського, який обіцяв сприяти успішному проведенню конференції. Проте, не судилося Миколі Анатолійовичу взяти участь у цій конференції. Раптова смерть ранком 4 липня вирвала з наших рядів М.А. Сапона. Це був удар для всіх співробітників Інституту нейрохірургії та нейрохірургів України.

Багато хто знав, що М.А. Сапон серйозно хворів, переніс багато операцій і курсів тривалого й складного лікування, проте, в останній період він був активний, життєрадісний, повний планів і надій на майбутнє, і всі забули про ту страшну хворобу і випробування, що випали на його долю. Він був мужньою людиною, стійко переносив фізичні і душевні страждання, не розкисав і робив все, щоб перемогти хворобу й одужати. У листопаді 2011 р. Микола Анатолійович зайшов до мене і сказав, що

М.А. Сапон – в першому ряду перший праворуч. Відділення відновної нейрохірургії. Інститут нейрохірургії. Київ, 2012.

М.А. Сапон, В.І. Цимбалюк. Конференція "Нові тенденції в нейрохірургії" в рамках 24-ї міжнародної виставки «Охорона здоров'я», Київ, 2015.

в нього виявили пухлину нирки. Він без вагань погодився на операцію, яка була успішно виконана в Інституті урології в січні 2012 р. Досить швидко Микола Анатолійович вийшов на роботу, проте, через деякий час сказав, що знову йде на операцію, оскільки у нього виявили метастаз у легені. Друга операція здійснена у березні 2012 р., і знову швидко на роботу. Через місяць нове випробування — метастаз у наднирковій залозі з іншого боку. Нова операція у квітні 2012... І про все це в Інституті знали лише одиниці. Курси важкої, пригнічуючої хіміотерапії... Проте, Микола Анатолійович знову на роботі, виконує функції керівника науково-організаційного відділу і нейрохірурга клініки відновної нейрохірургії.

Багато хто з оточуючих навіть не здогадувався, що пережив М.А. Сапон. Немає його кілька тижнів — значить у відпустці, а що були складні операції — не знали.

Наприкінці 2012 р. Микола Анатолійович сказав, що всі операції закінчились, залишилось тільки видалити катаракту. Ми пожартували, що у порівнянні з іншими операціями це дрібниця. І цю операцію Микола Анатолійович переніс успішно. Здавалося, що страшні пазурі смерті відпустили його. Він майже кожного ранку був присутній на обходах у клініці. Завжди іронічний, з власною своєю думкою про всі події, що відбувалися і в Інституті, і в Україні, і в світі. Завжди біля його кабінету в адміністративному корпусі чекали хворі. Ніякі заборони директорів не приймати хворих в адміністративному корпусі не діяли. Взагалі М.А. Сапон був «незручною» людиною для керівників. Він завжди мав власну думку, і навіть, якщо вона кардинально відрізнялась від думок інших, обстоював її до останнього. Я пам'ятаю його дискусії з директором Ю.П. Зозулюю. Це досить часто виводило Ю.П. Зозулюю з себе, проте, він не робив ніяких дій з по переміщення М.А. Сапона, бо цінував його як професіонала.

Досить часто М.А. Сапон обстоював свої, особливі погляди на клінічних зборах і консиліумах. Попервах,

особливо на етапі становлення клініки і нашого напрямку, інколи це переходило в непримиренні баталії. Але потім я зрозумів, що це особливість його «єго», і навчився цим користуватися, тому що знав, що при всіх М.А. Сапон до останнього буде обстоювати свою позицію (навіть хибну), але потім прийде і вибачиться, якщо був неправий.

У М.А. Сапона була особлива думка і щодо останніх подій, що відбувалися в Україні. Але то була його думка і, напевне, зараз недоречно її коментувати.

Крім організаційної роботи, Микола Анатолійович продовжував активну наукову діяльність. На початку 2000-х років ми обирали тему його майбутньої докторської дисертації. Реально складно було знайти новий напрямок, не досліджений в Україні і світі. В останні роки М.А. Сапон займався так званими «невгамовними больовими синдромами». Він детально опанував методи діагностики, вивчив клініку невралгії трійчастого нерва, комплексного регіонарного больового синдрому, мігрені, ампутаційного больового синдрому тощо. Навчився робити різні види блокади, опанував методику кріодеструкції чутилого корінця трійчастого нерва (спочатку під рентгенапаратом, потім під ЕОП). Їздив у різні клініки, де виконували оперативні втручання з приводу больових синдромів.

Це стало темою спеціальних наукових досліджень клініки. Знаючи про протiboldову електростимуляцію, члени ініціативної групи (В.І. Цимбалюк, І.Б. Третяк, М.А. Сапон та інженер С.Є. Шоферистов) почали інтенсивні розробки вітчизняного нейростимулятора. У клініку приходили різні «кулібіни», але перемогла група ВЕЛ, яка змогла реалізувати ідею українських нейрохірургів і створила електростимуляційну систему «НейСі». Найкращим варіантом цих розробок стала система «НейСі-ЗМ», яка пройшла всі доклінічні та клінічні випробування, отримала дозвіл на промислове виготовлення і сьогодні забезпечила реальне покращення якості життя майже 2000 хворих з больовими синдромами та

М.А. Сапон. Київ, 2006.

спастичності. В останній період протибольові операції з застосуванням довготривалої електростимуляції широко використовують у поранених з наслідками вогнепального ураження спинного мозку та периферичних нервів.

Микола Анатолійович запропонував власне бачення патогенезу невгамовних больових синдромів, нову класифікацію, він виклав їх у докторській дисертації «Диференційоване нейрохірургічне лікування невгамовних больових синдромів внаслідок органічного ураження периферичного відділу нервової системи», яку успішно захистив у 2007 р.

Нові погляди на патогенез і нові методи лікування не завжди одразу сприймалися. Були дискусії, інколи досить запеклі, проте, М.А. Сапон з характерною для нього наполегливістю доводив свою правоту. Ці дискусії були як у нашому відділенні нейрохірургії (особливо з В.О. Федірком), так і за межами України. Особливо гострою була дискусія після доповіді М.А. Сапона у Москві, на одній з спільних конференцій. Тоді М.А. Сапон бився як лев, обстоюючи свою точку зору. Саме у цих дискусіях визріла концепція модуляції болю через вплив на периферичні структури, яку М.А. Сапон озвучив у своїй роботі.

Сьогодні вже багато відомо про больові синдроми. Нейрохірурги реально володіють численними методами впливу на них, починаючи від периферичних відділів нервової системи до кори великого мозку. Є певне бачення, і свою вагому цеглину в це бачення вклав М.А. Сапон.

М.А. Сапон захопився лікуванням хворих з приводу розсіяного склерозу (РС) з використанням новітніх біотехнологій. Клініка відновної нейрохірургії провела велику роботу в цьому напрямку. Зокрема, для лікування використовували стовбурові клітини та нейротрофічні фактори, що отримували з стовбурових клітин (нейротрофін).

М.А. Сапон був одним з активних учасників цих досліджень, обстежував хворих, освоїв всі методи

їх лікування, у тому числі ендолюмбальне введення стовбурових клітин та нейротрофіну.

Проведені дослідження показали, що часто під маскою РС ховаються інші патологічні стани (вірусний енцефаломієліт), і тоді цілеспрямоване протівірусне лікування забезпечувало суттєве покращення стану хворих. Використання біотехнологій дало позитивний результат у більшості хворих, особливо у чоловіків. Найкращі результати досягнуті при так званих «прогресуючих» формах РС у молодих чоловіків. Після курсу лікування такі хворі, у яких було встановлено інвалідність І групи, ставали на ноги, могли себе повністю обслуговувати. Це було одним з кардинальних висновків наукової роботи. У жінок, у яких переважав ремітуючий тип перебігу хвороби, результати були скромнішими, але також позитивними.

На превеликий жаль, після нападок деяких правозахисників керівництво Інституту не підтримало ідею подальшого проведення цих досліджень. Добре, що в інших країнах успішно впроваджують те, що було започатковано в клініці відновної нейрохірургії.

Крім цих нововведень, М.А. Сапон пропонував і нейрохірургічні варіанти лікування хворих з приводу РС. Це і кріодеструкція трійчастого нерва, в якому виникла демієлінізація; і вживлення електростимуляторів при спастичності, яку часто спостерігають у хворих при РС; і здійснення дрезотомії, пересічення м'язів і сухожиль за вираженої спастичної контрактури.

Незважаючи на те, що, по суті, дослідження з РС в клініці не проводять, багато хворих з України постійно зверталися до М.А. Сапона, і він госпіталізував їх у клініку, і обирав правильний варіант лікування. Як резерв використовували гормональну терапію, що сприяло покращенню стану хворих.

М.А. Сапон любив життя у всіх його проявах. Клініка завжди відзначає різні дати, і поява Миколи Анатолійовича на святі викликала хвилю емоцій, бо він завжди приносив новий оригінальний тост або новий анекдот.

У клініці М.А. Сапон був батьком найбільшої кількості дітей (четверо), які сьогодні вже дорослі, самодостатні особистості. Для багатьох співробітників було відкриттям, що у нього після 60 років народилися ще двоє дітей, найменшій дівчинці зараз 2 роки, тобто, загалом шестеро дітей.

Особливу повагу завжди викликало ставлення М.А. Сапона до Анни Миколаївни Никифорової, яка розпочала свою працю разом з ним у науково-організаційному відділі. Анна Миколаївна — унікальна співробітниця, яка досконало володіє комп'ютерними технологіями. Разом вони готували до випуску «Український нейрохірургічний журнал», разом проводили підготовку з'їздів і конференцій, разом піднімали УАН. Сайт Інституту нейрохірургії — один з найкращих, і це заслуга Миколи Анатолійовича та Анни Миколаївни. Чудовий профільний журнал — це також заслуга їх тандему. Коли в Анни Миколаївни діагностували РС, М.А. Сапон робив все можливе, щоб їй допомогти. Микола Анатолійович шукав нові методи лікування цієї хвороби. Він постійно допомагав Анні Миколаївні боротися з хворобою, навіть не допускав думки звільнити її з роботи, адже, попри свій стан, вона робила і робить для Інституту нейрохірургії набагато більше, ніж деякі здорові співробітники.

До речі, М.А. Сапон постійно піклувався ще про одну людину: співробітника відділу функціональної нейрохірургії В'ячеслава Григоровича Антоненка, який переніс інсульт і не зміг працювати в клініці. На відміну від інших, М.А. Сапон не залишав своїх друзів і співробітників, постійно їм допомагав.

Микола Анатолійович не тільки проводив організаційну роботу як в Інституті нейрохірургії, так і в

Україні. Ставши доктором медичних наук, він запропонував вивчати епідеміологію нейрохірургічних захворювань, щоб у подальшому здійснювати певні кадрові й організаційні кроки для покращення лікування певних нейрохірургічних захворювань.

Так, в останні роки М.А. Сапон з своєю групою вивчав епідеміологію судинних захворювань головного мозку. На основі отриманих даних він певні пропозиції щодо реорганізації цієї служби.

У майбутньому М.А. Сапон планував вивчити епідеміологію травматичного ушкодження периферичної нервової системи, оскільки багатьом таким пацієнтам не надають на місцях адекватну медичну допомогу. Не зважаючи на хворобу і перенесені операції, М.А. Сапон планував жити й творити. Він мав плани на подальші наукові дослідження, формування власної протибольової школи, і ще багато-багато планів... Але не так сталося, як бажалося. Раптова смерть обірвала життя Миколи Анатолійовича. Обірвала тоді, коли і він, і оточуючі, рідні, друзі, співробітники вважали, що він вирвався з чіпких пазурів смерті.

М.А. Сапон — автор 54 наукових публікацій, 75 доповідей на з'їздах і конференціях, 2 методичних рекомендацій, 14 авторських свідоцтв і патентів. Під його керівництвом виконана 1 кандидатська дисертація.

М.А. Сапон увійде в історію української нейрохірургії як непересічна особистість, організатор нейрохірургії, людина, яка зробила суттєвий внесок у розвиток нейрохірургічної служби вже в період незалежності, один з фундаторів Української Асоціації Нейрохірургів та «Українського нейрохірургічного журналу».